

Ігнатюк Г. А.,

викладач

Національного університету «Львівська політехніка»

СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ПЕРЕКЛАДУ АНГЛОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУРИ В УКРАЇНІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. (1901–1917)

Анотація. У статті досліджено такі соціологічні аспекти перекладу англomовної літератури на початку ХХ ст. (1901–1917 рр.), як роль перекладача, видавця, автора оригіналу; здійснено спробу проаналізувати взаємозв'язки між перекладною літературою й тогочасним суспільством. Важливість дослідження полягає в тому, що стан перекладу впродовж зазначеного періоду недостатньо вивчений. Матеріалом дослідження є переклади англomовної літератури, опубліковані окремими виданнями в 1901–1917 рр.

Ключові слова: соціологія перекладу, видавництво, перекладач, автор, жанр оригіналу.

Постановка проблеми. У другій половині ХХ ст. багато перекладознавців дійшли висновку, що для кращого розуміння перекладу потрібно вийти за межі його лінгвістичних та культурних особливостей і досліджувати його в ширшому соціальному контексті, тобто розглядати переклад як суспільний феномен. Згідно із соціологією перекладу, художній переклад – це не лише процес і результат перекладання, а й відбір текстів для передавання їх іншою мовою, редагування перекладу, його публікування та популяризація. Розглядаючи переклад через призму соціології, потрібно брати до уваги роль і автора оригіналу, і самого перекладача, і навіть редактора кінцевого тексту. Не лише перекладач відповідальний за форму перекладу та різні аспекти його функціонування.

Ставлення до перекладу змінювалось разом із суспільним устроєм і людським світоглядом, проте роль перекладу в суспільстві завжди була значною. Через усю свою історію Україна не раз потерпала від безжалісних суспільних систем і жорстких режимів. Початок ХХ ст. не був винятком, оскільки українці були розділені між двома могутніми державами: Російською імперією та Австро-Угорщиною. Художній переклад завжди був однією з руйнівних сил розвитку культури, а отже, і нації. Знаючи це, вороги української нації робили все для того, щоб відвернути його розвиток. Але все ж протягом зазначеного періоду перекладачі, які завжди були захисниками Українського Слова, намагалися протистояти цьому й ознайомити український народ із найкращими надбаннями світової літератури.

Основні досягнення в напрямі соціології перекладу таких учених, як Джеймс Голмс, Андре Лефевр, Ітамар Івен-Зогар, Тео Германс та ін., ґрунтуються на твердженні, що «з одного боку, сам процес перекладання на всіх його етапах, беззаперечно, виконується особистістю, яка є складовою суспільної системи; з іншого боку, на феномен перекладу неодмінно впливають суспільні інститути, які визначають відбір текстів, публікування та поширення перекладів, а отже, і стратегії, які застосовуються в самому перекладанні» (тут і далі наш перекл. з англ. – Г. І.) [19, с. 1]. Зв'язок між перекладознавством і соціологією випливає з потреб суспільства в перекладі й реалізації функцій перекладу в цьому суспільстві.

В Україні питання соціології перекладу вивчається недостатньо, проте соціологія художньої літератури перебуває на досить високому рівні. Серед дослідників, які багато працювали в цьому напрямі, варто назвати О. Семашко [10; 11], М. Сивоконя [12] та ін. Оскільки переклад є невід'ємною частиною літературної системи, можна спроектувати завдання й методи соціології художньої літератури на соціологію перекладу.

Серед основних завдань статті – розглянути такі соціологічні аспекти перекладу англomовної літератури в Україні на початку ХХ ст. (1901–1917 рр.), як роль перекладача, видавця, автора оригіналу, і зрозуміти взаємозв'язки між перекладною літературою й тогочасним суспільством. Матеріалом дослідження стали переклади англomовної літератури, опубліковані окремими виданнями впродовж зазначеного періоду. 77 позицій зібрано на основі бібліографічних показників «Репертуар української книги. 1798–1916» [5–9], «Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського. 1798–1923» [14], «Українські видання перекладної дитячої літератури від 1900 до 2011 рр.» [15]. Загалом у цей час різними накладами було опубліковано 77 окремих видань англomовної літератури українською мовою, 65 з них побачили світ на території України, ще 12 – за кордоном.

Виклад основного матеріалу дослідження. Перше десятиліття ХХ ст. було особливо важким для українського друкованого слова. У Російській Імперії все ще були в силі Валувєвський циркуляр 1863 р. та Емський указ 1876 р., якими заборонялося не лише видавництво українських книг, а і їхній увіз із-за кордону. С. Єфремов писав: «Достеменно, зручніше верблюдові крізь вушко голки пройти, і навіть багатому ввійти у царство Боже, ніж українській книзі благополучно подолати всі перепони на її шляху до читача!» [3, с. 13]. Револуційні події 1905 р. змінили ситуацію, адже до того часу майже всі переклади англomовної літератури видавалися у Львові. Усього за період 1901–1917 рр. тут окремими виданнями вийшли друком 39 із 65 перекладів.

Особливо плідно працювала в цьому напрямі Українсько-Руська Видавнича Спілка. Лише впродовж 1901–1906 рр. звідси побачили світ п'ятнадцять перекладів із англійської мови. Заснована в 1899 р. за ініціативою М. Грушевського, Спілка мала на меті познайомити українського читача з творами як українських, так і зарубіжних письменників. Переклади з англomовних літератур виходили в таких книжкових серіях, як «Белетристична Бібліотека» (п'ять п'єс Шекспіра, перекладених П. Кулішем), започаткована в 1904 р. «Літературно-наукова бібліотека» (п'ять розділів книги А.Д. Вайта, перекладених І. Франком та І. Петрушевичем, а також переклад Ю. Панькевича «Пригоди Тома Соєра» Марка Твена). У 1905 р. в серії «Видання Руского Товариства Педагогічного» побачив світ перший український переклад оповідань Р. Кіплінга, здійснений Кирилом Вербином (К. Кахникевичем). Серед інших львівських

видавництв можемо назвати «Діло», «Слово», «Новий час». Загалом 10 із 22 видавництв, що публікували переклади з англійських літератур, знаходилися у Львові.

Революція 1905 р. послабила цензуру. У 1906 р. було скасовано заборону на використання українського правопису, а отже, основне обмеження стосовно української мови перестало існувати. Після 1905 р. центром видавництва українських перекладів стає Київ, де функціонувало 13 з 17 видавництв Центральної та Східної України [13, с. 264], із них сім видавництв у Києві, серед яких Видавництво С. Бориса, Видавництво першої Київської Друкарської Спілки, «Рідний край», «Лан», по одному в Полтаві й Катеринославі, що публікували переклади з англійської мови.

Окремі переклади вийшли друком у Коломиї, Чернівцях. Зусиллями української діаспори відносно велика кількість перекладів (12) побачили світ за кордоном, зокрема у Вініпезі, Монреалі, Нью-Йорку та Нью-Джерсі.

Хоча не вдалося визначити авторство 18 перекладів англійської літератури, які побачили світ окремими виданнями, усього 34 перекладачі своїми доробками присвоювали українцям здобутки світової літератури, розуміючи, що культурна ізоляція завжди була ворогом розвитку. Серед перекладачів, чий переклад англійської літератури видавався в зазначений період, – такі відомі літературні й громадські діячі, як І. Франко, П. Куліш, І. Петрушевич, Ю. Панькевич, М. Грінченко та Н. Грінченко, М. Левицький та ін.

Хоча більшість перекладів побачили світ у Львові, самі перекладачі були представниками не тільки Галичини (І. Петрушевич, І. Франко, Л. Селянський, М. Лозинський, М. Павлик, Ю. Панькевич, П. Карманський тощо), а й Буковини (Ю. Федькович) і Чернігівської губернії (П. Куліш, переклади якого публікувалися посмертно завдяки зусиллям І. Франка).

В. Ткачевич – єдиний перекладач, твори якого публікувалися в Коломиї. А в Чернівцях вийшов друком переклад лише В. Стадника.

Центральна та Східна Україна представлена десятьма перекладачами з Києва (М. Грінченко, Н. Грінченко), Таврійської губернії (Юрій Сірий), Чигирини (Н. Романович-Ткаченко), Хмельницької області (М. Левицький), Полтавської області (Олена Пчілка, О. Дігтяр). О. Дігтяр і М. Кривинюк публікували свої переклади також у Полтаві та Катеринославі, відповідно.

Більшість перекладачів, роботи яких публікувалися за кордоном, були представниками української діаспори в Канаді (І. Савків, М. Стечишин, П. Крат, Д. Бориско).

Можемо зробити висновок, що кількість перекладачів, які публікували свої роботи на Західній і Східній Україні, залежала як від загальної ситуації в суспільстві, так і від стану видавничої справи у відповідному регіоні зокрема.

Аналіз оригіналів через призму соціології перекладу порушує такі два питання: чи оригінальний твір є лише представником іноземної літератури в цільовій літературі? Чи повинен цей переклад торкатися певних проблем, актуальних для цільової аудиторії? Щодо суспільства на Галичині початку ХХ ст. важко визначити різницю між ознайомчою та виховною функцією перекладу, але кожен опублікований переклад сприяв розвитку мови й художнього перекладу загалом [18, с. 40]. Доцільно розглянути два аспекти відбору оригіналів для перекладу: географічне представництво авторів оригінальних творів, які вийшли окремими виданнями 1901–1917 рр., і літературні жанри для перекладу впродовж зазначеного періоду.

Англомовні твори, перекладені українською мовою й опубліковані окремими виданнями в Україні на початку ХХ ст., є частиною літературної спадщини трьох континентів: Європи, Північної Америки та Африки. Перші переклади творів австралійської літератури були здійснені І. Франком у кінці ХІХ ст., і впродовж 1901–1917 рр. читачі мали змогу ознайомитися з австралійськими оповіданнями переважно на сторінках «Літературно-наукового вісника». Протягом зазначеного періоду найбільша кількість перекладів була здійснена з англійської та американської літератур. Переклади з англійської літератури становлять 55% усіх перекладів з англійських літератур цього періоду. Американські автори представлені менше (32%). На ірландських припадає лише 6%, канадських – 4%, південноафриканських – 2%.

Оригінальні автори – представники різних епох і жанрів. У своїх творах вони торкаються універсальних суспільних, культурних та особистісних питань, тому представлення їх українському читачеві позитивно позначилося на українській літературі загалом. На підбір творів для перекладу вплинули різні чинники. Наприклад, оповідання А.К. Дойля, які були надзвичайно популярні в Україні впродовж 1901–1917 рр., з'явилися в українському перекладі з основною метою – обмежити поширення в Україні їхніх польських перекладів [1, с. 2]. Серед інших чинників можемо назвати представлення письменника українському читачеві, відображення автором оригіналу універсальних суспільних, культурних чи індивідуальних проблем тощо.

Переклад завжди задовольняє вимоги й потреби певного літературного жанру в цільовій літературі. Як стверджує У. Тодоров, «поняття жанру поєднує в собі такі важливі елементи перекладу, як визначення цільового читача, його сподівань і уподобань; комунікативну ситуацію та мету перекладу; суспільно-культурний контекст» [21, с. 17]. Тому, розглядаючи соціологічні аспекти перекладу в Україні на початку ХХ ст., не можемо оминати аналіз жанрової різноманітності англійських творів, опублікованих в українських перекладах.

Оскільки прозові художні твори надзвичайно популярні й «виховують громадянство з його національною ідентичністю в певний історичний момент» [20, с. 27], 69% перекладів англійської літератури, опублікованих окремими виданнями, були прозовими текстами (збірки казок та оповідань, повісті, романи). Надзвичайно популярними були оповідання й повісті для дітей.

Упродовж 1901–1917 рр. український читач отримав змогу познайомитися із 24 англійськими романами, перекладеними українською мовою. Сюди зараховуємо також переклади уривків із романів, які були опубліковані окремими виданнями. Більше ніж половина романів (17) належать до дитячої літератури. Найпопулярнішими творами цього піджанру, вочевидь, були романи Марка Твена, оскільки їхні переклади видавалися й перевидавалися по кілька разів, наприклад, «Принц та жабка» виходив друком 4 рази.

Політичні й суспільні зміни початку ХХ ст. спричинили популярність соціалістичного роману. У 1905 р. побачив світ український переклад відомого твору А. Сінклера «Джунгли». Цей роман – яскравий приклад ідеалістичного прославлення соціалізму, ідеологія якого почала поширюватися Україною саме впродовж зазначеного періоду.

Хоча перший український науково-фантастичний роман «Сонячна машина» В. Винниченка було опубліковано в 1928 р., український читач мав доступ до найкращих зразків цього

піджанру вже в 1914 р. «Боротьба світів» Г. Вельса – приклад одного з найвідоміших творів науково-фантастичного канону. На початку ХХ ст. цей твір видавався українською мовою двічі (1914, 1917).

Збірки казок і оповідань, особливо для дітей, були також популярними серед українців на початку ХХ ст. Протягом 1901–1917 рр. вийшли друком три збірники казок («Англійські казки», «Між хмарами сонечко», «Цікаві оповідання про собак»).

Соціалістичні віяння початку ХХ ст. значно вплинули на підбір науково-популярних творів для перекладу. Переклади науково-популярної прози здійснювалися з метою заохотити й покращити розвиток української наукової думки. Наприклад, із розвитком економічної науки в Україні на початку ХХ ст. вчені були спрагли до нових підходів та ідей. Закономірно, що люди мали бажання ознайомитися з найкращими творами зарубіжних мислителів у цій сфері. В. Дорошенко писав у 1911 р., що розумний добір авторів і їхніх праць з економіки для перекладу – дуже важливий, оскільки в той час вони були основним інструментом для розвитку українського суспільства [2, с. 180]. Протягом 1901–1917 рр. було опубліковано дві важливі економічні праці – Дж.К. Інгрем «Історія політичної економіки» та А. Сміт «Багатство народів». Друга книга вперше описує, з чого будується багатство нації, і на сьогодні належить до основних праць у галузі класичної економіки.

Театр завжди мав важливе культурне й виховне значення для нації. Сприятливі для національного розвитку часи дають багатий матеріал драматичному мистецтву, яке стає дзеркалом емоцій, ідей і поривів сучасної людини [17, с. 5]. Протягом довгого періоду більшість п'єс зарубіжного авторства представлялися українському глядачеві в перекладах російською мовою, українські ж версії ставилися дуже рідко. Загалом кількість англомовних п'єс в українських перекладах ХХ ст. не перевищує сотні. Можливо, не всі переклади вдалося зберегти чи знайти, багато з них були вилучені з бібліотек. Більшість драм було перекладено в 1930-х і 1950-х рр. [4, с. 3]. Це дослідження засвідчило, що упродовж 1901–1917 рр. в українських видавництвах світ побачили 11 перекладів англомовних п'єс. П'ять із них – переклади Шекспірових творів, здійснених П. Кулішем («Антоній та Клеопатра», «Ромео та Джульєтта», «Багацько галасу з нечевля», «Король Лір», «Міра за міру»), які І. Франко редагував і почав публікувати з 1899 р., подаючи в передмовях критичний аналіз п'єс.

Перший український переклад «Гамлета», одного із найвизначніших творів В. Шекспіра, здійснив Ю. Федькович у 1873 р. Проте цей переклад вийшов друком у 1902 р. у третьому томі зібрань творів гуцульського письменника. Видання ще містило переклад Шекспірового «Макбета». Оскільки було аж три рукописи перекладу цієї трагедії, І. Франко своїми коментарями зробив усе можливе, щоб український читач ознайомився з усіма версіями.

У 1913 р. українською мовою було поставлено п'єсу Б. Шоу «Цезар та Клеопатра», тим самим познайомивши українського глядача й читача з визначним англійським письменником.

Жодна окрема збірка англомовних поетичних творів в українських перекладах не була опублікована протягом зазначеного періоду. Винятком стало видання 1905 р. І. Франком поеми Дж. Байрона «Чайльд-Гарольдова мандрівка» в перекладі П. Куліша. У передмові І. Франко зазначає, що цей «... переклад, важний не так для сучасної нашої суспільності, якій огнисті Байронові строфи, повні натяків на сучасні йому справи, в значній часті будуть незрозумілі, як для історика літератури і

спеціально для того, хто захоче відповідно оцінити перекладову працю Куліша» [16, с. 408]. Це видання Байронового твору довго залишалося єдиним повним перекладом українською мовою цієї перлини світової літератури.

Висновки. На основі проведеного дослідження можемо зробити висновок, що англомовна література в українських перекладах стала невід'ємною частиною літературного процесу в Україні протягом досліджуваного періоду. Незважаючи на те що умови для публікування цих текстів були далеко не сприятливими, вони все ж дійшли до українського читача, переважно завдяки зусиллям перекладачів. Це дослідження потребує подальшого глибокого аналізу перекладу в Україні на початку ХХ ст., зокрема варто взяти до уваги переклади англомовної літератури, які публікувалися в періодичних виданнях і антологіях, що дасть змогу краще вивчити соціологічні аспекти перекладу і якомога точніше визначити перекладацькі норми.

Література:

1. Дойль А.К. Кровавий шлях : Частина перша / А.К. Дойль ; пер. з англ. Антін Шебец ; передне слово В. Дорошенко. – Львів : Народне Слово, 1908. – 157 с.
2. Дорошенко В. [Рецензія] / В. Дорошенко // Літ.-наук. вісник. – 1911. – Т. 54. – С. 179–182. – Рец. на кн. : Біхер К. Повстання народного господарства / К. Біхер ; пер. М. Залізник. – К. : Вид. Укр.-рус. вид. спілки, 1911. – 139 с.
3. Ефремов С. Вне закона : К истории цензуры в России / С. Ефремов // Русское Богатство. – 1905. – № 1. – С. 66–104.
4. Лучук О. Шекспір у контексті перекладацької діяльності П. Куліша і М. Лукаша / О. Лучук // Іноземна філологія. – 1994. – Вип. 107. – С. 111–119.
5. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд. підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 5 : 1901–1906. – 2003. – 415 с.
6. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд. підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 6 : 1906–1909. – 2003. – 453 с.
7. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд. підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 7 : 1910–1911. – 2003. – 362 с.
8. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд. підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 8 : 1912–1913. – 402 с.
9. Репертуар української книги, 1798–1916 : матеріали до бібліографії / упоряд. підгот. до друку та прим. Л.І. Ільницької, О.І. Хміль ; передм. і наук. ред. Я.Р. Дашкевича ; відп. ред. Л.І. Крушельницька. – Львів : Львів. наук. б-ка ім. В. Стефаніка НАН України, 2003. – Т. 9 : 1914–1916. – 2003. – 246 с.
10. Семашко О.М. Соціологія мистецтва : [навч. посіб. для вузів] / О.М. Семашко. – 2-е вид., випр. і доп. – Львів : Магнолія Плюс, 2005. – 244 с.
11. Соціологія культури: [навч. посіб. для вузів] / [О.М. Семашко, В.М. Піча, О.І. Погорілий та ін.]. – 2-ге вид. – Львів : Новий Світ-2000, 2009. – 333 с.
12. Сивокінь Г.М. Одвічний діалог : українська література і її читач від давнини до сьогодні / Г.М. Сивокінь. – К. : Дніпро, 1984. – 255 с.
13. Субтельний О. Україна : Історія / О. Субтельний. – К. : Либідь, 1991. – 720 с.

14. Україномовна книга у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського, 1798–1923 : [бібліографічний покажчик] / редкол. : О.С. Онищенко (голова) та ін. ; авт. кол. : М.Д. Бойченко та ін. – К. : Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського, 2003. – Т. 2 : 1912–1923. – 2003. – 689 с.
15. Українські видання перекладної дитячої літератури від 1900 до 1911 рр. : [бібліографічний покажчик] / укладач А.С. Здражко. – Херсон : ПП Вишемирський В.С., 2012. – 132 с.
16. Франко І. Зібрання творів : у 50 т. / І. Франко ; АН УРСР, Ін-т л-ри ім. Т.Г. Шевченка. – К. : Наук. думка, 1976–1986. – Т. 35. – 1983. – 517 с.
17. Чарнецький С. Нарис історії українського театру в Галичині / С. Чарнецький. – Львів : Накл. Фонду «Учітеся, брати мої», 1934. – 253 с.
18. Шмігер Т. Історія українського перекладознавства ХХ сторіччя / Т. Шмігер. – К. : Смолоскип, 2009. – 342 с.
19. Constructing a sociology of translation / ed. by Michaela Wolf, Alexandra Fukari. – Amsterdam ; Philadelphia : John Benjamins, 2007. – 237 p.
20. McMurrin M. H. The Spread of Novels : Translation and Prose Fiction in the Eighteenth Century / M. McMurrin. – Princeton : Princeton University Press, 2010. – 252 p.
21. Todorov T. Genres in Discourse / T. Todorov. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 139 p.

Игнатюк Г. А. Социологические аспекты перевода англоязычной литературы в Украине в начале XX в. (1901–1917)

Аннотация. В статье исследованы такие социологические аспекты перевода англоязычной литературы в нача-

ле XX в. (1901–1917 гг.), как роль переводчика, издателя, автора оригинала, совершена попытка проанализировать взаимосвязь между переводной литературой и обществом того времени. Важность исследования заключается в том, что состояние перевода в течение этого периода в Украине недостаточно изучено. Материалом исследования являются переводы англоязычной литературы, опубликованные отдельными изданиями в 1901–1917 гг.

Ключевые слова: социология перевода, издательство, переводчик, автор, жанр оригинала.

Ihnatiuk H. Sociological Aspects of Translation of the Anglophone Literature in Ukraine in the early 20th c. (1901–1917)

Summary. The article dwells upon such sociological aspects of translation of the Anglophone literature in Ukraine in the early 20th c. (1901–1917) as the role of translator, publisher and author of a source text. The attempt was made to comprehend interrelations between translated literature and the-then society. Importance of the research lies in the fact that the state of translation during the indicated period is not sufficiently studied. The material for the analysis is represented by translations of the Anglophone literature published as separate editions during 1901–1917.

Key words: translation sociology, publishing house, translator, author, genre of a source text.